

Vergadering van 21 Februari 1919 te 's-Gravenhage.

Voorzitter de Gepens. Luitenant-Generaal J. DE WAAL.

De VOORZITTER: Mijne Heeren! Ik open deze vergadering en heet U allen hartelijk welkom, in het bijzonder de heeren van den Vrijwilligen Landstorm, die als genoodigden alhier aanwezig zijn.

Zooals U uit het convocatiebiljet zult hebben gezien, hebben de heeren H. A. CRAMER, L. J. H. HEYMAN en J. L. TEN BOSCH hun herbenoeming als bestuurslid aangenomen. Het Bestuur verheugt zich zeer hen als zoodanig te hebben behouden en dat zij hun steun willen blijven geven aan de Vereeniging.

Als punt 1 vermeldt het convocatiebiljet de ballotage van candidaat-leden. Ik verzoek U op het stembiljet nog te willen schrijven den naam van den reserve 2e Luitenant der Infanterie G. JAGER, te Rotterdam, die zich te elfder ure nog heeft opgegeven voor het lidmaatschap.

Mag ik de heeren BIERMAN en PIRON uitnoodigen den Secretaris-Penningmeester behulpzaam te willen zijn bij het opnemen van de stemmen?

Tot de stemming wordt overgegaan.

De VOORZITTER. Bij het nagaan van de namen der leden, die de presentielijst hebben geteekend en het aantal ingeleverde stembiljetten, blijkt, dat één lid niet heeft medegestemd. Van de 25 uitgebrachte stemmen is er geen enkele, die zich heeft verklaard tegen de toelating van de voorgestelde leden, zijnde de heeren:

J. Cloos, reserve 2e Luitenant der Infanterie, J. Th. Furstner, Luitenant ter Zee 1e klasse, J. de Graaff, Luitenant ter Zee 1e klasse, A. van Hengel, Luitenant ter Zee 1e klasse, J. Kloosterhuis, Kapitein der Artillerie, C. F. A. Moorrees, Kapitein der Infanterie N.-I. Leger, te 's-Gravenhage;

J. M. Schouten, reserve 2e Luitenant der Infanterie, te Aalten;

C. J. C. Janssen, Kapitein der Infanterie, J. M. Steenbeek, 2e Luitenant der Infanterie, te Alkmaar;

H. W. Reuvekamp, reserve 2e Luitenant der Infanterie, J. M. de Ridder, reserve 2e Luitenant der Infanterie, te Almelo;

N. L. F. J. Grotendorst, 2e Luitenant der Infanterie, te Amersfoort;

D. Lenderink, reserve 1e Luitenant der Infanterie, te Amsterdam;

E. A. W. Houbolt, 1e Luitenant der Infanterie, G. H. van der Ploeg, 1e Luitenant-Adjutant der Infanterie, J. W. Schurer, reserve 2e Luitenant der Infanterie, P. Westerhof, 2e Luitenant der Infanterie, te Arnhem;

H. J. C. Louman, reserve 2e Luitenant der Infanterie, te Bussum;

M. R. H. Calmeijer, 2e Luitenant der Infanterie, H. E. J. Oosterwijk, reserve 2e Luitenant der Infanterie, te Doesburg;

H. C. M. Peters, reserve 2e Luitenant der Infanterie, te Ede;

J. Schol, reserve 2e Luitenant der Infanterie, J. M. A. van Themmen, reserve 2e Luitenant der Infanterie, te Den Helder;

W. H. W. Warnsinck, Kapitein der Infanterie, te Nijmegen;

G. Jager, reserve 2e Luitenant der Infanterie, te Rotterdam;

J. van Reede, Luitenant ter Zee 1e klasse, te Rijswijk (Z.H.);

K. Soutendijk, reserve 2e Luitenant der Infanterie, te Soesterberg;

W. A. M. Hodenpijl, reserve 2e Luitenant der Infanterie, te Utrecht;

F. H. Prager, Kapitein der Infanterie, te Zeist.

Nederlandsch-Indië.

L. Lingen, Majoor-Intendant, A. de Wit, Kapitein-Intendant, der Militaire Administratie;

H. Deibel, Officier van Gezondheid 2e klasse, S. H. de Granada, Dir. Officier van Gezondheid 2e klasse, A. Lichtenstein, Officier van Gezondheid 2e klasse, H. C. Nauta, Dir.

Officier van Gezondheid 2e klasse, Dr. J. Samuels, Officier van Gezondheid 2e klasse, Dr. G. P. Utermöhlen, Dir. Officier van Gezondheid 2e klasse, J. van der Werff, Officier van Gezondheid 1e klasse, van den Militairen Geneeskundigen Dienst;

H. R. A. Bernoster, 1e Luitenant, P. A. Cox, 1e Luitenant, H. C. Gerritsen, Kapitein, A. L. Gortmans, 1e Luitenant, F. H. Gude, 2e Luitenant, C. J. van Harte, 1e Luitenant, O. van Lingen, 1e Luitenant, M. Schouten, 1e Luitenant, R. van Seijdlitz Kurzbach, 1e Luitenant, W. J. van Slobbe, 1e Luitenant, A. Struijvenberg, 1e Luitenant, J. L. de Voogt, 1e Luitenant, S. Vrind, 1e Luitenant, H. M. Weeda, 1e Luitenant Ned. Leger, van de Infanterie;

H. Treffers, 1e Luitenant der Cavalerie;

J. W. Platte, 1e Luitenant, L. Swaab, Majoor, van de Genie.

Zij zijn dus met algemeene stemmen aangenomen. Ik heet de nieuwe leden van harte welkom in onze Vereeniging en hoop, dat zij zich zullen beijveren om hare belangen te behartigen en te bevorderen. Tevens zeg ik den heeren stemopnemers hartelijk dank voor den bijstand, dien zij den Secretaris-Penningmeester hebben verleend.

Zijn er ook heeren leden, die volmachten hebben gekregen?

Een stem: Ja, en al ingeleverd.

De Voorzitter: Wij gaan nu over tot punt 2 van het convocatiebiljet, de reglementswijziging.

Door het Bestuur is het voorstel gedaan tot wijziging van de artikelen 1 t/m. 16, 18, 19, 22 t/m. 35, 37, 38, 39 en 41 van het Reglement, en dit als volgt toegelicht:

Gebruik makende van de bevoegdheid, verleend in Art. 38 van het Reglement, heeft het Bestuur de eer aan de leden voor te stellen in het Reglement verschillende wijzigingen aan te brengen, waardoor daarin wordt vastgelegd de gedurende de laatste 20 jaren gevolgde werkwijze, in het bijzonder sedert 1902, ingevolge de circulaire van het Bestuur van 8 Februari 1902 (Orgaan 1902—1903, blz. 4), en die aangegeven in de circulaire van 18 Juni 1918, No. 1053 (Orgaan 1918—1919, blz. 5).

De bedoelde wijzigingen blijken duidelijk bij vergelijking van de redactie der artikelen van het hierbij gevoegde „bestaand reglement” met die der daarnaast gestelde van het „gewijzigd reglement”.

Voor het meerendeel zijn zij van redactioneelen aard of betroffen zij aanvullingen van bestaande bepalingen, om de rechten en verplichtingen van het Bestuur en de leden beter te omschrijven. Deze veranderingen vereischen, naar het oordeel van het Bestuur, dan ook geen nadere toelichting.

Uitzondering daarop maken de volgende artikelen.

ART. 2 (nieuw).

Door de toevoeging van dit artikel wordt een ieder dadelijk bekend met de wijze, waarop de Vereeniging thans werkzaam is, en nader toegelicht haar streven, vermeld in Art. 1.

ART. 2 (nieuw Art. 3).

Het doen vervallen van de tweede alinea van dit artikel is gegrond op de overweging, dat reeds herhaaldelijk in het Bestuur en in den boezem der Vereeniging stemmen zijn opgegaan, om de tot nog toe bestaande beperkende bepaling omtrent het lidmaatschap in ruimeren zin te wijzigen.

Als bewijs daarvoor diene het gestelde op blz. 8 van Aflivering I van het Orgaan, jaargang 1915—1916, luidende:

„De invoering van den persoonlijken dienstplicht, de uitbreiding van den militeplicht, de instelling van de Landweer en de opheffing van de Schutterijen, alsmede de regeling van de verplichtingen ten aanzien van den Landstorm, hebben sedert 1898 de toestanden zoodanig gewijzigd, dat de vraag rijst, of er geen andere bepalingen omtrent het lidmaatschap zullen dienen te worden gemaakt. En zulks te meer, omdat in het tegenwoordige Reglement niets voorkomt ten opzichte van de „niet militairen”, wier toelating als gewoon lid dus bij ballotage kan geschieden, zonder dat op eenigen militairen rang behoefte te worden gelet. Personen, die in de burgermaatschappij eene goede betrekking bekleeden, gedurende hun *verplichten* militairen diensttijd van het lidmaatschap te moeten uitsluiten op grond van hun militairen rang, is daarenboven in strijd met het beginsel, dat Leger en Volk één geheel vormen. Al moge het ook gewenscht zijn, met het oog op de te houden besprekingen, dat de deelnemers aan de vergaderingen den rang van officier bezitten, niet minder wenschelijk is het de toetreding van „niet militairen” te bevorderen, dus niet voor een groot aantal te bemoeilijken.”

ART. 4 (nieuw Art. 5).

In verband met de toelichting op Art. 2 (oud) is het nieuwe Art. 5 geredigeerd in dien zin, dat als leden kunnen worden aangenomen meerderjarige Nederlanders, ongeacht deze eene militaire dan wel eene

burgerlijke betrekking bekleeden, terwijl de beslissing omtrent hunne toelating aan het Bestuur wordt overgelaten, waardoor de ballotage, bedoeld in Art. 5, kan vervallen.

ART. 5 (nieuw Art. 6).

Door het doen vervallen der ballotage van candidaat-leden wordt tijdverlies op de bijeenkomsten bespaard, kunnen te allen tijde leden worden aangenomen, terwijl aan de leden toch mededeeling wordt gedaan van de nieuwe leden, die sedert de vorige bijeenkomst zijn aangenomen.

Opgemerkt zij hierbij, dat thans omtrent de aanneming der candidaat-leden tot de beslissing van de algemeene vergadering moet worden gewacht, welke voor hen, die zich in Mei opgeven, eerst in October valt, terwijl de vertraging voor anderen minstens één maand bedraagt, zoodat niet veel meer, in onvoorziene gevallen en bijzondere tijdsomstandigheden als bijv. die in 1914 en 1915:

ART. 18 (nieuw Art. 19).

De aan de betrekking van Secretaris en van Penningmeester verbonden functiën loopen zoo in een, dat deze moeilijk te scheiden zijn en dan ook sedert 1884 steeds door één persoon zijn verricht geworden.

Daarom wordt voorgesteld beide betrekkingen reglementair aan één persoon op te dragen, met den titel van Secretaris-Penningmeester.

ART. 19 (nieuw Art. 20).

Het honorarium van den Secretaris en den Penningmeester is sedert 1875 onveranderd gebleven en niet meer in overeenstemming met de tegenwoordig aan hunne functiën verbonden werkzaamheden, welke steeds omvangrijker zijn geworden. Ten bewijze hiervan diene o.a., dat het aantal leden der Vereeniging bedroeg:

op 1 Oct. 1875, in Nederland 970, in Oost-Indië 46, totaal 1016 leden.
 " " 1918, " " 1545, " " 679, " 2224 "

terwijl dat aantal in October jl. nog met 72 in Nederland is toegenomen.

Dat honorarium zoude zeker verdubbeld behooren te worden, zoodanig dan ook wordt voorgesteld.

Ik begin met de vraag te stellen, of iemand der heeren eenige inlichtingen wenscht, alvorens zijne stem te kunnen uitbrengen. Of is het voorstel zóó duidelijk, dat men geen inlichtingen noodig heeft?

Niemand zich anmeldende, neem ik aan, dat ieder de beteekenis van het voorstel goed weet, daarover zijne gedachten heeft laten gaan en dus met overtuiging zijne stem kan uitbrengen.

Is er iemand, die omtrent de artikelen eene vraag wil doen of een opmerking wil maken, of een bemerking?

Ook niet? Dan behoef ik er niet verder over te praten en zullen wij nu overgaan tot de stemming over de voorgestelde reglementswijziging.

Het bestaande Reglement zegt in Art. 36, dat bij mondelinge stemming beslist wordt bij volstrekte meerderheid, tenzij het Reglement zulks anders voorschrijft en wel in dit geval met twee derden der uitgebrachte stemmen, d.i. voor elk der leden één stem, benevens het aantal volmachten, dat een lid heeft gekregen, doch niet meer dan tezamen 10 stemmen. De mondelinge stemming geschiedt, ingevolge Art. 35, bij hoofdelijke oproeping volgens de presentielijst. Mag ik den Secretaris-Penningmeester verzoeken de namen voor te lezen van de lijst?

Aldus geschiedt.

De VOORZITTER: Mijne Heeren! Het is gebleken, dat er zijn uitgebracht 35 stemmen, waarvan 10 bij gegeven volmacht, en wel alle vóór. Het resultaat is dus, dat met algemeene stemmen het voorstel van het Bestuur is aangenomen.

Ik behoef U niet te zeggen, dat het Bestuur zeer op prijs stelt, dat de leden op die wijze hunne goedkeuring hebben gehecht aan het gedane voorstel en hoop, dat de in het Reglement aangegeven nieuwe richting een gunstigen invloed op de Vereeniging moge hebben.

Aangezien in de redactie van het „gewijzigde reglement” geen wijzigingen behoeven te worden aangebracht, kan het ter drukkerij gezette gedeelte alsnu tevens geheel dienen voor het nieuwe reglement, zoodat niet opnieuw zetkosten in rekening behoeven te worden gebracht, hetgeen dus eene besparing geeft, welke in overleg met den uitgever is verkregen.

Nu het nieuwe reglement is vastgesteld, treedt het ook dadelijk in werking en moeten wij van dit oogenblik af handelen volgens dit Reglement. Het verheugt mij het

eerst het woord te kunnen geven aan den heer Jhr. J. W. DE MAREES VAN SWINDEREN, 1e Luitenant bij den Vrijwilligen Landstorm, dié, zooals men weet, zich bereid heeft verklaard dezen avond te behandelen de (zijne):

„Ervaringen van een Nederlandschen gedelegeerde van de Relief-Commissie op het Deutsche Westfront van Juni 1917 tot December 1918.”

De Heer DE MAREES VAN SWINDLREN: Mijne Heeren! De militaire opleiding, welke ik heb gehad, bepaalt zich daartoe, dat ik als vrijwilliger bij den landstorm na bijna twee jaar dienstdijd in positie gelijkgesteld werd met den rang van eersten luitenant. Het is dan ook niet in de eerste plaats als militair, dat ik spreek en mijn voordracht bedoelt niet te zijn een militair-wetenschappelijke verhandeling van iemand, die als militair van zijn onderwerp een bijzondere studie gemaakt heeft.

Als Nederlandsch, neutraal gedelegeerde van de Reliefcommissie vertoefde ik anderhalf jaar in oorlogsland. Ik was in de gelegenheid overal rond te reizen in het etappen-gebied en in het operatiegebied, voor zoover daar nog burgerbevolking woonde. Daarbij kwam ik dagelijks in aanraking met de militaire autoriteiten. Maar afspraak was, dat ik mij niet met militaire dingen bemoeide en dat ik niet buitenaf over militaire dingen zou spreken, zoolang dit de gebeurtenissen op eenige wijze kon beïnvloeden.

Deze verplichting heeft voor mij nu opgehouden te bestaan en zoo spreek ik hier als iemand, die het toevallige voorrecht heeft gehad veel van die militaire gebeurtenissen van nabij te zien.

RELIEFWERK.

In 't voorjaar van 1915 begon de Reliefcommissie haar werk, dat gebaseerd was op een overeenkomst tusschen Duitschland en Amerika. Enkele van de voornaamste bepalingen daarvan waren:

Amerika verbindt zich de bezette gebieden van België en Noord-Frankrijk van de noodige levensmiddelen te voorzien.

Deze ingevoerde levensmiddelen komen ten goede aan de Belgische en Fransche burgerbevolking, met uitsluiting dus van alle Duitschers, burgers of militairen en met uitsluiting ook van de krijgsgevangenen, die volgens de conventie van 1907 door Duitschland moeten worden gevoed.

De producten, die België oplevert, blijven in België ten behoeve van de Belgische burgers.

Duitschland verbindt zich te waken voor de handhaving van de overeenkomst binnen de grenzen van zijn militair machtsgebied.

Duitschland staat toe, dat overal in de bezette gebieden Amerikaansche staatsburgers worden toegelaten als vertegenwoordigers van de Reliefcommissie. Zij zullen voldoende vrijheid van beweging verkrijgen om de naleving van de internationale overeenkomst te controleeren. Zij verbinden zich gedurende hun verblijf in de bezette gebieden zich te gedragen zooals het een burger van een oprecht neutrale staat betaamt.

Het is duidelijk, dat een dergelijke internationale overeenkomst, gesloten in oorlogstijd en werkend in oorlogsgebied, niet kan worden samengevat in enkele artikelen. Het aantal moeilijkheden en dientengevolge nadere bijzondere bepalingen is zeer groot; vooral toen de Reliefcommissie behalve levensmiddelen ook kleeren, schoenen, geneesmiddelen, kolen voor verwarming, zaden en poot-aardappels invoerde en distribueerde!

In 't algemeen kan men zeggen, dat die blijvende onderhandelingen tamelijk vlot van stapel liepen en wel doordat beide contractanten *belang* hadden bij het werk. Duitschland behoefde, dank zij de Relief, zich niet te bekommeren over de voeding van de burgers in bezet gebied en vermeed daardoor rustverstoringen, die onvermijdelijk ontstaan waar men honger lijdt. Ook profiteerden in België de Duitschers in zekere mate van de ingevoerde levensmiddelen.

Immers, vooral in Brussel bleef het restaurantbedrijf in vollen gang en daar vonden dagelijks honderden officieren een betere verpleging dan ergens in Duitschland of elders

in 't oorlogsgebied. Ook werden tijdens het vervoer uit de treinen vrij belangrijke hoeveelheden Amerikaansche levensmiddelen gestolen, deels door Duitsche dievenbenden, deels door Belgen. Maar die gestolen artikelen kwamen stellig in nature ten goede aan den Duitschen verplegingsdienst.

Een nadeel van het Reliefwerk voor de Duitschers was, dat zij door de onderteekening van het verdrag, een deel van hun macht over de burgerbevolking hebben uit handen gegeven. Ook behoefden die burgers niet meer te werken voor hun dagelijksch brood en het was immers in de meeste gevallen vaderlandslievend niet te werken! Vooral in Noord-Frankrijk werden al spoedig alle burgers militair gedwongen te werken, maar men werkte daar dan toch zoo slecht mogelijk.

Verder waarborgde het Reliefwerk aan de talrijke employés een zekere vrijheid van beweging en werden de groote hoeveelheden levensmiddelen door burgers ingeladen en ontladen, soms ook door burgers vervoerd, wat volgens de Duitsche autoriteiten voortdurend spionagegevaar meebracht

Ik persoonlijk geloof niet, dat de reliefororganisatie spionagediensten deed, maar de gelegenheid bestond ontegenzeggelijk en dus ook het gevaar. En de verontrusting van het zekerheidsgevoel van de bezettende troepen is een factor, die men moet meetellen.

Toen Amerika in oorlog kwam tegen Duitschland, werd de bescherming van de Amerikaansche belangen inzake de werking der Reliefcommissie overgenomen door de Nederlandsche en de Spaansche Regeering, in België vertegenwoordigd door de heeren VAN VOLLENHOVEN en VILLALOBAR. Voor de Amerikaansche gedelegeerden van de Reliefcommissie kwamen Nederlanders en Spanjaarden in de plaats. De Nederlanders werden speciaal aangewezen voor Noord-Frankrijk dat geheel en al etappegebied of operatiegebied was en verder voor België, voor zoover dat etappegebied was. In de rest van België, het zogenaamde Generaal-gouvernement, kwamen Spanjaarden.

De verdeeling van de etappe-strook in de verschillende

districten was gebaseerd op de sectoren, die als opmarsch of verdedigingsgebied aan de verschillende legers waren toegewezen.

Deze districten waren, genoemd naar de hoofdplaatsen, achtereenvolgens van Zuid naar Noord: Longwy, Charleville, Vervins, St. Quentin, Valenciennes, Lille en Gent.

Het district van Vervins omvatte oorspronkelijk het gebied der VIIde armee; dat was het district dat mij was toegewezen. Daar echter de armeegrenzen soms gewijzigd werden en ook nieuwe armeeën werden ingelascht, kreeg het district Vervins ook een deel van de Iste armee, opereerende links of oostelijk van de VIIde armee en later nog een deel van de XVIIIde armee, die rechts van de zevende was ingelascht.

Zoo was ik militair bekend als de Hollandsche gedelegeerde van de Reliefcommissie toegevoegd aan den verplegingsofficier voor de burgerbevolking in de VIIde armee. Mijn woonplaats was Vervins.

Die verplegingsofficier, in rang een kapitein of ritmeester, had als opdracht: 1°. te waken voor de handhaving van de relief-overeenkomst; 2°. onderhandelingen van den neutrale gedelegeerde met militaire autoriteiten te bemiddelen; 3°. er voor te waken, dat de Relief-organisatie en in 't bijzonder de neutrale gedelegeerde niet spionneerde.

Zijn bevoegdheid en de bijzondere voorrechten welke hij had, waren zeer ruim genomen. Eventueel kon hij zeer autoritair optreden, doch de algemeene politiek, welke hij meestal volgde, was die van het aanknoopen en onderhouden van goede betrekkingen. Als neutraal gedelegeerde woonde ik met hem samen met een staf van secretarissen en personeel, oppassers, chauffeur, kok en tuinman, allen uitgezochte menschen, terwille van de vele gasten. De Relief leverde onze tafel het noodige meel, vetten, koffie en cacao, alles alweer voor de goede betrekkingen. Zoo werd ons huis een geliefkoosde pleisterplaats en dat kwam alles weer de organisatie van de Relief ten goede.

Men vond dat wel heel onmilitair, maar men had drie jaren oorlog achter den rug en de voorschriften van de

maag wegen dan sterker en sterker in vergelijking van de militaire voorschriften.

De eigenaardige moeilijkheden, die voor mij voortvloeiden uit dit dagelijksch verkeer met Duitsche autoriteiten, die bij mij als gast kwamen, waren voornamelijk deze, dat ik het vertrouwen van de Fransche burgerbevolking niet mocht verliezen. Immers eventueele klachten inzake de ravitaillering werden gericht tot mij en dat zelfs bij uitzondering langs geheimen weg, wanneer zulk een klacht zich ten deele richtte tegen het optreden van Duitsche autoriteiten. Van Duitsche kant vond ik menigmaal een ruimheid van opvatting, waarop ik niet gerekend had. Zoo kon ik altijd ronduit mijn meening zeggen over wat ik soms onrechtmatig vond. Ik heb de ondervinding, dat het minder gevaarlijk was bijvoorbeeld de onderzeebootoorlog barbarenwerk te noemen ginds dicht bij het front, dan hier in Holland.

Dat is het eigenaardige gevolg van de langdurige bezetting: men weet immers, dat ieder burger doodsvijand is van ieder militair, maar men weet ook, dat het noodig is naast elkaar te leven, totdat een van beide partijen de oplossing krijgt, waarvoor men strijdt.

Wat betreft de omvang van het Reliefwerk, kan ik een paar cijfers geven, speciaal voor Noord-Frankrijk geldende. Voor België ben ik minder georiënteerd.

Ruim 1.7 miljoen burgers ontvingen dagelijks ongeveer 400 gram brood, in slechte tijden van transportmoeilijkheden bedroeg dat 300 of zelfs maar 250 gram. Verder 33 gram militaire beschuit, 50 gram geconserveerd vleesch, spek of vet, 30 gram boonen, erwten of gedroogde groenten. Dan 10 gram koffie of namaak-koffie, 15 gram cacao. Voor zieken en kinderen was nog beschikbaar gecondenseerde melk en versterkende meelpreparaten als havermost enz.

Deze rations varieerden dikwijls, maar ze bedroegen toch zelden meer dan 500 gram per persoon en per dag. Men betaalde daarvoor ongeveer 20 francs per maand, en wel in de zoogenaamde bons-de-ville, gemeentebons. De totaal omzet voor Noord-Frankrijk bedroeg zoo meer dan 40 miljoen

francs per maand; voor mijn district. dat wel groot, maar dun bevolkt was, meer dan 4 miljoen francs. De reële waarde van de geïmporteerde levensmiddelen in die gebieden bedroeg bijna altijd tien maal meer, dan wat de Fransche bevolking er voor betaalde, maar alle handel er in was streng verboden en bovendien had niemand te veel of zelfs maar genoeg om te verkoopen.

Een neven-organisatie van de Relief was een tuintjesstelsel. Aan ieder Fransch burger was per hoofd 2 are bouwgrond aangewezen, dat hij bebouwen moest. Of die grond toevallig zijn eigendom was of niet, of dat hij veel betere terreinen bezat om te bebouwen, daarmede werd geen rekening gehouden. Trouwens, de beste bouwgrond in iedere gemeente was door de Kommandotur voor den Duitschen akkerbouw in beslag genomen en de nood maakte van de Fransche conservatieve plattelandsbewoner de beste communist.

Deze tuintjes hadden enorm veel te lijden van de soldaten, die er kwamen plunderen. Vooral aardappels werden in massa's gestolen en dat evenzeer van de militaire velden. Geen bewaking door militaire patrouilles was afdoende en menig soldaat heeft daar zijn leven gelaten voor een mid-dagmaal aardappels.

De Fransche burger in bezet gebied.

De Haagsche Conventie van 1907 geeft in artikel 46 aan, dat de eer en de familierechten, het individueele leven en privaat eigendom moeten worden gerespecteerd door de bezettende militaire macht. In Noord-Frankrijk was daarvan geen sprake meer in den tijd, dien ik daar meemaakte. Het laatste bevel, dat de Fransche regeering aan de burgerlijke autoriteiten heeft gegeven, juist vóór de Deutsche troepen binnenkwamen, luidde: toont aan den vijand de meest volmaakte rust en discipline, wat er ook gebeuren moge! Dat bevel is door de Fransche bevolking begrepen en opgevolgd.

Voor de Duitschers was dat eensdeels gemakkelijk en aangenaam; anderszins had het tengevolge, dat de wil en

het vertrouwen van die bevolking nooit is gebroken. Het correcte optreden van den Franschman, zelfs van den kleinen dorpsbewoner, zijn hoog moreel, zijn politieke en militaire kennis bepaalden in vele gevallen de verhouding tusschen hem en den vijand. Hij aarzelde niet zoo mogelijk dien vijand, dat fijntjes te doen gevoelen en hij prikkelde hem daarmede voordurend. Dat verscherpte den toestand zeer, maar daarmede was toch ook de maximum grens van die verscherping bepaald. Tot excessen, zooals in België de franc-tireurs uitlokten, is het in Frankrijk bijna niet gekomen. Men zou kunnen zeggen, dat de Fransche bevolking de noodige scholing had om een vijand en dan wel speciaal *dezen* vijand in zijn land te ontvangen. De Duitscher is hem niet onverwacht gekomen; hij is alleen onverwacht lang gebleven. Volgens mij heeft de Belg niet half zooveel geleden als de Franschman, maar de Franschman was meer er op berekend het te dragen.

Het eenige recht, dat de Franschman nog had, was zijn ration Amerikaansche levensmiddelen te ontvangen.

Hij mag zijn dorp niet verlaten. Hij mag geen brieven schrijven, geen dagboek houden. Hij wordt uit zijn huis gezet, dat ingericht werd tot officiersverblijf. Als deze officieren het koud hebben, worden de meubelen op den haard opgestookt. Als zij vertrekken naar plaatsen, dicht bij het front gelegen, nemen ze de noodige meubels mede. Het huis, langzamerhand onbewoonbaar geworden, wordt als massa-kwartier ingericht. Muren worden uitgebroken om meer ruimte te maken of om doorgangen te maken. Requisitie bestaat nog alleen in dezen vorm, dat men alles neemt. Een man, die honderd koeien bezat, moest alle honderd afgeven; ook ontnemt men hem geiten, schapen, honden, eenden, kippen, varkens. Zelfs de kat werd gerequireerd. Alle stoffen voor kleeding, en alle wollen matrassen en gordijnen worden genomen. De koperen uurwerken uit pendules, de koperen oplegsels en ingelegde figuren uit antieke Lous XV meubelen. De bronzen kerkklokken.

De Franschman verdraagt het alles met een opgewekt gelaat en prikkelde den vijand zelfs er toe nog meer te zoeken.

Op straat moet de Franschman voor officieren van het trottoir wijken en zijn hoed of pet afnemen. Hij brengt dezen groet correct, maar nooit onderdanig.

De Deutsche officieren gingen allen op jacht en tegen het einde van het seizoen werden voortdurend groote drijfjachten gehouden. Fransche burgers deden dienst als drijvers op hun eigen jachtvelden. Het was den Franschen verboden wild te eten, op welke wijze zij het ook verkregen.

De boomen langs de straatwegen werden omgehakt en tot planken gezaagd. De occupeerende mogendheid heeft volgens de Haagsche conventie van 1907 art. 55 het recht van vruchtgebruik van bosschen. De Fransche burgerautoriteiten wisten dat precies en zij zagen, hoe de Fransche burgers gedwongen waren, die bosschen volledig om te kappen en te rooien.

Dit brengt mij op het onderwerp van den Franschman als arbeider in dienst van de Duitschers. Ik noemde dat daarginds de *slavernij* en dat werd mij door de Deutsche autoriteiten niet kwalijk genomen. Er is trouwens geen ander woord voor. Zoo werden groepen arbeiders van plaats tot plaats gezonden om te werken. Zij vertrokken zonder dat men hen zeide waarheen en voor hoelang ze gingen. Behoorlijk onderkomen vonden ze zelden; bagage mochten ze bijna niet meebrengen. Er waren gevallen van arbeiders, die zoo maanden lang rondzwierven zonder iets van huis te hooren. Zeer leden ze er onder, dat ze geen haard hadden om hun eten te koken. Het sterftecijfer onder deze zwervende arbeidersgroepen was ontstellend, vooral ook tengevolge van dysentherie. Maar de uitputting alleen deed ze toch ook bij honderden sterven. Een tijd lang werden deze arbeidersgroepen ingedeeld in bataljons, zoogenaamde Zivil-Arbeiter Bataillone. De Relief weigerde deze formaties te voeden, daar zij als krijgsgevangenen behandeld werden en daar men van Deutsche zijde weigerde eenige controle toe te laten in het verbruik der levensmiddelen, welke zouden worden geleverd. Dat is later ten deele verbeterd en door speciale kaarten voor deze Z. A. B. formaties ingesteld, kreeg ik eenig inzicht inzake de sterfte onder deze groepen.

De cijfers hiervan zijn ontstellend hoog. Er bevonden zich veel Belgen onder, herkenbaar aan de Vlaamsche namen op de kaarten. Deze Vlamingen hadden blijkbaar minder weerstandsvermogen dan de van nature matige en geharde Franschman. Een speciaal kerkhof van deze arbeiders, dat ik bezocht in Marle, was om te schreien.

De kapitein, toegevoegd aan de etappe-inspectie van de 7de armee en speciaal belast met wat men noemde de Zivil-verwaltung, ondernam een poging deze verspreide arbeiders terug te voeren naar hun plaatsen van inwoning en ze zoo weer een haardstede en een thuis te verschaffen. Ik herinner mij, hoe de 1ste armee weigerde aan de 7de armee een arbeider af te geven, die bij ons in Vervins thuis behoorde, tenzij wij een anderen arbeider van dezelfde leeftijd en lichaamskracht teruggaven. Ik noemde dat toen slavenhandel.

Wat ik hier alles vertel is geen stemmingmakerij — daarvoor is de tijd voorbij — maar ik zeg het, omdat het nuttig kan zijn zich een beeld te vormen van wat een bevolking te wachten staat, die, zij het ook tijdelijk, aan 's vijands invasie wordt overgelaten. En of die vijand dan Duitscher is of van andere nationaliteit, dat schijnt mij tamelijk wel hetzelfde.

Ondertusschen, zooals ik tevoren reeds zeide, de Franschman behield zijn ongebroken moreel. En wat belangrijk is, zijn militaire kennis bleef werkzaam. Ieder militair gewichtig nieuwtje werd opgenomen en openlijk doorgegeven. Artikel 29 van de Haagsche Conventie 1907 beschouwt niet als spion, ieder die openlijk zonder valsche voorwendsels militaire inlichtingen inwint en verbreidt. Dat nu deed ieder Franschman en hij verstond zijn vak.

In België circuleerden telkens weer sensatieberichten als: HINDENBURG heeft zelfmoord gepleegd, LUBENDORF heeft den Kroonprins doodgeschoten.

In Frankrijk nooit iets van dien aard.

„Het 28ste regiment veld-artillerie is van Maubert-Fontaine vertrokken naar Landifay.” Of: „de Keizer is hedenmorgen in Trelon aangekomen en woont in het Château.”

Zulk nieuws, correct doorgegeven van man tot man, circuleerde onbegrijpelijk snel en kwam zoo zeker terecht bij de werkelijke spionnen, die over de noodige communicatiemiddelen beschikten. Deze middelen waren, voor zoover ik kan nagaan, meestal de Duitsche soldaten. Mij is een voorbeeld bekend van een Duitsch motorwielrijder, die gedurende het laatste jaar van den oorlog iederen dag een pakje brieven vervoerde, zonder dat hij wist of vermoedde, dat hij zich schuldig maakte aan hoogverraad. Ook kwam het geregeld voor, dat per vliegtuig achter het front Fransche soldaten werden neergelaten om inlichtingen te verzamelen, die later op een afgesproken tijdstip op dezelfde wijze weer werden opgehaald.

Er is dan ook iets te zeggen voor de bewering, welke ik van Duische zijde hoorde: men zegt, dat ze ons militarisme willen uitroeien, maar de Franschman is meer geschoold als militair dan de Duitscher,

Ik kan niet nalaten hier te spreken over den burgemeester van de stad Laon, de senator ERMANT. Hij is een oud man, die in 1870 zijn eerste ridderorde kreeg voor de diensten, welke hij als burger aan de bevolking in het bezette gebied deed. In dezen oorlog heeft hij door zijn buitengewoon taktvol optreden en zijn volkomen oprechtheid en betrouwbaarheid steeds het vertrouwen van de Duitschers behouden. Zij hadden ontzag voor hem en zoo heeft hij zijn stad voor veel erger onheil bewaard. Ik heb mij dikwijls de vraag gesteld of de burgerlijke autoriteiten in onze provincies, die bij een eventueelen oorlog aan vijandelijke bezetting zijn prijsgegeven, ter dezer zake bijzondere instructies hebben en of zij voor dat geval voldoende zijn toegerust met kennis van het internationaal recht.

Duitsche arbeidsorganisatie in het etappegebied.

In de etappe werd hard gewerkt. De Duitscher is van nature een hard werker. Hier kwamen echter nog andere factoren tot opvoering van den arbeid meewerken. Als een armee een bijzondere instelling had, die nuttig werkte,

wilden de andere armeeën niet minder zijn. Van boven af werd dan bevolen die instelling over te nemen en ik heb menigmaal er over hooren klagen, dat men niet vooraf had nagegaan of zulk een instelling niet meer werk meebracht, dan ze nut opleverde. Daarbij kwam nog, dat men zich in de etappe gaarne onmisbaar maakte. Het is algemeen menschelijk na meer dan jaren stellingoorlog geen zin te hebben in de voorste loopgraven te leven, wanneer men zich in de etappe zoogenaamd onmisbaar kan maken. Henri Barbusse teekent ditzelfde verschijnsel aan Franschen kant in zijn boek „Le Feu.”

Bij 't begin van den veldtocht hebben de Duitschers al dezen etappearbeid op voorloopigen leest geschoeid. Maar al spoedig heeft men ingezien, dat men beter deed de inrichting van al die takken van bedrijf op te langden dan op te korten termijn te berekenen.

Zoo werden in 1918 nog electriche centrales van groote capaciteit en met permanente fundamenteen gebouwd. Houten spoorwegbruggen, bij het begin van den veldtocht gebouwd ter vervanging van bruggen, die door de Fransche genie waren opgeblazen, werden vervangen door ijzeren bruggen. Daarbij bouwde men links en rechts van de ouden houten brug een nieuwe ijzoren, aldus voor ieder spoor een zelfstandige brug verkrijgend, wat een groote bedrijfszekerheid geeft.

Het belangrijkste bedrijf in de etappe was als altijd het *spoorwegverkeer* en de daarmee verband houdende nevenbedrijven. Van de organisatie daarvan heb ik mij geen beeld kunnen vormen, maar wel zag ik de voortdurende enorme uitbreiding van emplacementen, van goederen-stapelplaatsen en tegelijkertijd een relatieve afname van rollend materiaal. Relatief was die afname, daar er veel spoorwegmateriaal uit het Oosten vrij kwam. Toen dit later niet meer het geval was, was die afname relatief en absoluut zeer te bemerken. Gelegenheid en tijd tot reparatie ontbraken, en enorm veel ging verloren bij de voortdurende vliegeraanvallen op de groote spoorwegknooppunten. Verschillende malen is het gebeurd, dat munitietreinen getroffen werden en dat

dan ook andere treinen tegelijkertijd vernield werden. Zoo woonde ik bij, dat op het station van Aulnoy, zuidelijk van Maubeuge, vier volledige treinen en negentien locomotieven vernield werden.

Er waren voorschriften, dat nooit meer dan een munitie-trein tegelijkertijd in een station mocht staan. Maar voorschriften zijn in oorlogsland na twee of drie jaren oorlog niet voldoende. Er moest ook gelegenheid in overmate zijn zulke treinen buiten de stations op te bergen.

De vertragingen, welke het verkeer soms ondervond, waren enorm. De reis van Brussel naar Vervins, totaal 135 K.M., kostte mij minstens 8 uren, meestal echter meer dan 12 uren per trein. Gedurende de laatste maanden kwam het wel voor, dat men met dagen vertraging rekende.

Tijdens perioden van groot troepenvervoer ontvingen wij in ons district de wagons met levensmiddelen uit Brussel zelden binnen zes weken en het kwam voor, dat een wagon drie maanden noodig had voor de reis.

De werken aan uitbreiding van emplacementen werden verricht door krijgsgevangenen van alle nationaliteiten: Russen, Franschen, Engelschen en Italianen.

Een tweede, zeer veel omvattend bedrijf, was de *landbouw* en *tuinbouw*. De werkkrachten daarbij gebruikt, waren grootendeels Fransche burgers. Jongens en meisjes van twaalf jaar tot oude mannen en vrouwen van zestig en méér jaren moesten werken op de velden, aardappels rooien en hooien. Of echter die oogsten veel gaven, betwijfel ik; de Noord-Fransche bodem is slechts in enkele streken behoorlijk te bebouwen zonder gebruik van meststoffen en deze ontbraken bijna geheel.

Ook was er een zeer groot tekort aan landbouwwerktuigen en trekpaarden. Zeer veel werden gebruikt de Servische trekossen, geduldige taaie werkers, maar langzaam!

Dan noem ik de *hout-industrie*. Geheele bosschen werden omgekapt en in de zagerijen verwerkt tot de balkjes en planken in eenheidsmaat, welke dienden voor loopgravenbouw, kelderbouw en voor barakken. In welke hoeveelheden de stellingoorlog hout verslond mag blijken uit het feit,

dat ik eens van Vervins naar Brussel reizende, op een traject van 100 K.M. zeventien houttreinen, elk van 40 à 50 wagens passeerde. Ik kende houtstapelplaatsen van honderden meters lengte. Bij Soignies zag ik eens een houtvoorraad, welke ik op 25.000 stère schatte; een week later was deze stapel verdwenen, afgezonden naar het front.

In iedere armee bevond zich ergens, waar stroomend water was een *armee-waschinrichting*; verder waren er een aantal waschinrichtingen, die behoorden bij groote hospitalen. Ik geloof, dat de ligging van de grootere hospitalen gaarne in de nabijheid van stroomend water werd gekozen terwille van de goede waschgelegenheid.

Het meeste werk van 't wasschen, herstellen, strijken en drogen van alle militaire kleeding werd verricht door Fransche vrouwen en meisjes. Het werk was dikwijls zeer bezwarend; de onderbrenging in slechte kwartieren verergerde dat nog.

Een groote industrie ontstond door de behoefte aan voerwerken voor munitiekolonne en z.

De *wagenmakerij* te Anor in de VIIde armee leverde driehonderd voertuigen in de week, gedurende de periodes voor het Maart-offensief en het zomeroffensief van den Chemin des Dames.

Te Fourmies bevond zich de zoogenaamde *Obstverwertungsanstalt*, waar alle vruchten, appels, peren, bessen, frambozen, tot zelfs hagedoorn-bessen werden verwerkt tot een eenheidsjam.

Groote *slachthuizen* leverden o. a. de eenheidsbloedworst.

De berucht geworden *Kadaver-verwertungsanstalt*, naderhand voorzichtiger *Tierkörper-verwertungsanstalt* genoemd, verwerkte voornamelijk paardelijken. Paarden stierven in grooten getale ten gevolge van besmettelijke huidziekten. De juiste aard van deze ziekten en de bestrijding ervan bleven lang in het onbekende voor den veterinaire dienst. Ik weet, hoe men o. a. ovens bouwde, waar het levende paard geheel inging. Het werd dan op de hoogst mogelijk te verdragen temperatuur gebracht en dan met stalen borstels behandeld. Of deze kuur hielp, weet ik niet.

In Vervins bestond een *mineraalwaterfabriek*, waarvan ik echter nooit resultaten zag. Ik vermoed, dat die voor de hospitalen gespaard bleven.

Uitgebreid was de arbeid van *telegraaf-*, *telefoon-* en *hoogspanningsnetaanleg*. Het principe, dat daarbij werd toegepast was niet de lijnen slaafs langs de groote wegen te leggen, maar de kortste verbindingen dwars door het terrein te kiezen.

Moesten drie plaatsen onderling verbonden worden door lijnen, dan legt men die niet langs de zijden van den driehoek, doch trekt uit die drie hoekpunten de verbinding naar het zwaartepunt van den driehoek. Dat gaf een uitsparing aan palen en aan werk bij de contrôle van de verbindingen. Koperdraad werd bijna nooit meer benut; men gebruikte ijzerdraad. Ter vermijding van storingen in het telefoonverkeer tengevolge van inductiestroomen, werden hoogspanningsdraden niet dicht naast telefoondraden gelegd. Waar beide lijnen elkaar kruisen moesten, werd de kruising steeds loodrecht gemaakt.

Een bijzondere industrie werd langzamerhand de zoogenaamde *Rohstoffverwaltung*. Deze verzamelde alles wat aan ijzer te vinden was: ijzeren kappen van fabrieken, machine-installaties, lantaarnpalen en ijzeren hekken. Deze werden stukgeslagen tot gemakkelijk vervoerbare vorm en naar Duitschland gezonden voor de munitiefabrieken. Deze industrie had het nevenkarakter te zijn *oekonomische oorlog*; immers de fabrieken werden daardoor volkomen ontredderd, wat de uitgesproken bedoeling was. In België is men met dit soort oorlog eerst begonnen, nadat door de Rijksdagresolutie vaststond, dat België na den oorlog niet Duitsch zou blijven. Deze beweringen heb ik uitdrukkelijk vernomen van Duitse zijde.

Een bijzonder bedrijf was nog aanleg en onderhoud van *eere-kerkhoven*. Hiervoor bestond bij de etappen-inspectie een commissie, waarin bouwkundigen en beeldhouwers zitting hadden. Het beroemdste kerkhof in het gebied der 7de armee was dat van Le Sourd, noordelijk van Sains-Richaumont. Op deze kerkhoven werd de Duitse soldaat begraven met dezelfde zorg als de Franschman of Engelschman.

Dat dit steeds even voorzichtig en tactvol geschiedde kan ik niet beweren. Zoo was op elk van die kerkhoven opvallend hoe onmiddellijk bij den ingang een paar graven waren met opschriften als: hier rusten een paar dappere Fransche vliegers! Waar van Fransche zijde toch reeds een kennelijke neiging bestond vooral niet sentimenteel te zijn in het eerbiedigen van Duitsche monumenten, had men hier stellig minder opvallend kunnen werken. Zoo stond op het kerkhof van Le Sourd een monument gewijd aan de Potsdammer-wacht. Na binnenkomst van de Fransche troepen heb ik nog enkele van die kerkhoven weer kunnen bezoeken, o.a. te Charleville. Gelukkig kan ik verklaren, dat ik geen gevallen van ontwijding of schending gezien heb.

Een hoofdstuk apart ware de *finantiëele organisatie* van Duitschland in bezet gebied. Ik ben daarvan te weinig met cijfers bekend om mij een beeld te kunnen vormen van het geheel en mij ontbreekt hier in Holland het materiaal der bestudeering. De algemeene tendens van de Duitsche geldpolitiek is geweest eerst: zooveel mogelijk Fransch geld aan die gebieden te onttrekken en Duitsch geld achter te laten; daarna, toen de oorlog te lang duurde, dat Duitsche geld weer te onttrekken en aan de Franschen niets dan gemeente-bons, bons de commune te laten. Een groote rol in deze politiek speelden de geldboeten aan personen en steden opgelegd. Ik vermoed, dat daarover weldra een Fransche publicatie zal komen. Anders kan ik nog aanbevelen te lezen van ERNEST LAVISSE: *L'invasion dans le département de l'Aisne*, uitgegeven in 1872. Het behandelt alleen in dit opzicht den oorlog van 1870, maar het is toch voor dezen oorlog evenzeer van toepassing.

De Duitsche soldaat in het etappengebied.

Hij leeft, kan men zeggen, van dag tot dag. Elke dag heeft voor hem genoeg aan zijns zelfs kwaad. Militair wordt niet te veel van hem gevergd. Velddienst doet hij nooit in den zin, zooals wij dat in Holland kennen. Hij heeft zijn marschen, maar dat zijn niet zoozeer oefeningsmarschen

als wel de gewone marschen ter verplaatsing van de eenheden.

De divisie in rust exerceert een weinig en oefent zich met handgranaten en mijnenwerpers.

De artillerie exerceert en oefent de eenvoudige handgrepen ter bediening van den vuurmond. Later kwam daarbij het oefenen in tank-schieten, dus het direkte schot met brisant granaten op zeer kleine afstanden. Oefeningsschieten op middelbare afstanden bleef uitzondering.

Ik reisde veel met soldaten in de treinen en kreeg daar door een blik in hun leven. Zij spraken over de treinreizen, hoelang ze al onderweg waren. Het kwam wel voor, dat ze drie weken lang op 't Westfront aan 't rondreizen waren, dag en nacht in de kleeren, doorbrengende in de treinen, zoekende naar hun bataljon. En dat vonden ze meestal niet onaangenaam; 't was in ieder geval beter dan de loopgraaf.

Verder spraken ze over eten. Het is merkwaardig, dat ze altijd met dezelfde belangstelling spraken over eten, alsof ze de ergste materialisten waren ter wereld. Toch was hun verpleging bepaald slecht te noemen. Een Fransch officier verzekerde mij, toen ik hem eens een stuk Duitsch brood ter keuring aanbod, dat met zulk brood Frankrijk's leger in 1915 reeds aan 't muiten geweest zou zijn. De koffie, een voor soldaten zoo uiterst belangrijke drank, wegens de opwekkende invloed die ervan uitgaat, bestond voor Deutsche soldaten niet meer. Alleen de Ersatz kregen ze en deze mist juist dat stimuleerende van echte koffie. Zoo was het met alles, wat de Deutsche soldaat kreeg, Erzatz en nog eens Ersatz! Maar hij klaagde niet, verdroeg alles en sprak met voortdurend welbehagen over eten.

Er werd voor gezorgd, dat hij een zekere geestelijke ontspanning had. Soldaten-tooneel en variétés werden in alle grootere plaatsen geregeld gehouden. Vooral ook de bioscopen, kino's genaamd, deden enorm veel werk. Ook werden lezingen gehouden, welke ik geregeld bezocht. Menigmaal waren deze lezingen zeer tendentieus en duidelijk een All-Deutsche propaganda, ten doel hebbende de haat tegen Engeland levend te houden en het Engelsche wereldrijk als begeerlijke

oorlogsbuit en rechtmatige oorlogsbuit afbeeldende. Of deze propaganda veel invloed had? Stellig niet. De Duitsche soldaat haatte zijn vijanden niet en verachtte ze zeker ook niet. Alleen de hooger ontwikkelden deden hun best te haten en te verachten, maar die gevoelens zaten, naar ik geloof, niet diep.

Vorbereiding van het Maart-offensief 1918.

Ik kan van de militaire gebeurtenissen hier geen volledig beeld geven. Ik wil alleen geven de indrukken en ervaringen, welke ik zelf opdeed of die ik baseer op mededeelingen van deskundige, soms hooggeplaatste officieren.

Ik kan daarbij niet nalaten de opmerking te maken, dat de Duitsche officieren vaak hoogst onvoorzichtig waren in hun uitlatingen en dat groote gebeurtenissen op het West-front onder officieren publiek-geheim waren lang voordat ze plaats vonden.

Ik kreeg den indruk, dat van hooger hand voor een offensief steeds bevel gegeven werd tot stemming maken: „Es wird los gehen!“ „LUDENDORF zal de beslissende slag beginnen.“

Men voelde van tevoren, dat er een offensief „in de lucht zat.“ Ook uit de pers kreeg ik dien indruk. De vijandelijke spionage werd daardoor in de hand gewerkt, maar anderzijds veroorzaakten de Duitschers — of meenden althans te veroorzaken een sterke nervositeit aan den anderen kant van het front. Ook weet ik met tamelijk groote zekerheid, dat wel eens deze officieuse propaganda benut werd om de vijandelijke spionage op een dwaalspoor te leiden. Zoo werd in April 1918 verbreid, dat men over den Chemin des Dames zou aanvallen. In waarheid kwam deze aanval eerst anderhalve maand later en diende die propaganda er toe de bewegingen tegen de Kemmel te bemantelen.

Merkwaardigheidshalve vertel ik, hoe in het najaar van 1917 het gerucht ging, dat de Duitsche artillerie een nieuw kanon had, dat in Parijs zou kunnen schieten. Ik meen, dat kanon in dien tijd ook werkelijk te hebben zien ver-

voeren. Dat geschiedde bij nacht en langs den straatweg. Overdag werd het geheel onzichtbaar bedekt en gecamoufleerd. De plaatsing en fundeering ervan in de bosch-begroeide heuvelstreek tusschen Crepy en Laon namen zes maanden in beslag. Den tweeden dag na de opening van het vuur van het monsterkanon vonden een paar Fransche 38 cm. projectielen de plaats waar het stond en kon de bediening slechts onder de grootste moeilijkheden doorgaan. De Fransche methode tot het opsporen van vijandelijk zwaar geschut is hier wellicht bekend: men bediende zich daarbij van zelfregistreerende microfoons, die op verschillende plaatsen aan het front opgesteld, in hun onderlingen afstand de basis vormen van een driehoek, waarvan de top moet worden gevonden. Ook werd mij eens verteld, dat men zich hierbij van seismografen bedient. In hoeverre dit juist is, weet ik niet.

Zooals ik dan zeide, gedurende den winter van 1917 op 1918 zat het Duitsche voorjaarsoffensief in de lucht. Nieuwe troepen kwamen uit het Oosten en uit Italië. Zoo werden de armee's van de generaals VON HUTIER, de veroveraar van Riga en die van VON BELOW, de man van den Italiaanschen veldtocht gevormd. VON HUTIER werd mijn rechter buurman met de XVIIIde armee. VON BELOW kwam weer rechts — of noord-westelijk, zoo men wil van VON HUTIER. Deze twee nieuwe armee's ingezet tusschen La Fère en Arras gaven een duidelijke aanwijzing omtrent de plaats, waar het nieuwe offensief zou openen.

Het volgende wat ik zag als sympton van de groote voorbereiding, waren divisie-oefeningen. Dit was op het Westfront geheel nieuw voor zoover ik weet. Daarbij had iedere divisie zijn vaste oefeningsterrein, welke terreinen zoo waren uitgekozen, dat zij topografisch volkomen overeenstemden met het terrein, waar de divisie later in werkelijkheid zou moeten vechten.

De vijandelijke artilleriestellingen, de loopgraven, bovenal de meer achterwaarts gelegene machinegeweernesten, waarvan de ligging door vliegeropnamen was vastgesteld, werden

op dat voorbereidingsterrein nauwkeurig geïmiteerd. Hierdoor bereikte men, dat de divisie zoo-te-zeggen man voor man vertrouwd raakte met het terrein, waar ze later zou moeten vechten zonder het nog in werkelijkheid gezien te hebben. Bovendien maakte men het de vijandelijke spionage moeilijk, daar de voortdurend aangroeiende strategische reserve achter het front schijnbaar chaotisch dooréengeworpen was opgesteld.

Weer een nieuw detail gaf aanwijzingen omtrent de te volgen taktiek bij het komend offensief. Het zware en middelbare geschut verscheen op eenmaal in de bekende giraffekleuren. Het veldgeschut had die kleuren reeds veel langer gehad, maar voor het zwaardere geschut was het nieuw.

De bedoeling ervan was doorzichtig. Men zou niet pogen door ingraven en andere kunstmatige camouflagemiddelen het geschut te maskeeren, welker voorbereiding door de vijandelijke vliegers kon worden vastgesteld, maar men wilde de stukken zoo laat mogelijk in het natuurlijke terrein in stelling brengen en bij een eventueelen opmarsch onmiddellijk met alle lichte en zware kanonnen volgen.

Ook verscheen een nieuw soort veldgeschut, kaliber 10 c.M., dat in Italië groote diensten gedaan had.

Inzake de gevechtsleiding van de batterij waren nieuwe voorschriften uitgekomen, die ik echter niet nader ken.

De groote verandering was wel de indeeling van klein veldgeschut bij kleine infanterie-afdeelingen. Met de eerste stormtroepen zouden die naar voren gebracht worden om met direkt vuur vijandelijke machinegeweernesten op te ruimen.

Ook het vernietigingsvuur, trommelvuur op de vijandelijke stellingen werd anders opgevat.

De opening werd zoo berekend, dat het inslaan en springen der eerste projectielen in dezelfde seconde zou plaats vinden. De zwaardere batterijen met langeren vluchttijd schoten dus eerst, de mijnenwerpers het laatste, zoodat de eerste schok tot een maximale hoogte is opgevoerd.

Dan waren nieuwe giftige gassen ingevoerd.

Na het trommelvuur met brisant granaten vuurde men

gedurende 15 minuten met zoogenaamde *blauw-kruis* projectielen, een giftgas bevattende, dat door het gasmasker niet volkomen werd geabsorbeerd en dat in ieder geval nog de werking behoudt ziek te maken en tot vomeeren te dwingen. Onmiddellijk daarop schoot men met *geel-kruis* granaten, die bij de geringste inademing doodelijk werkten. Voor zoover ik weet, waren beide gassen praeparaten van *kakodieloxyde*.

De eerste stormtroepen, die resten van prikkeldraad-versperringen nog moesten opruimen, waren daartoe geëquipeerd met lange ijzeren buizen, geladen met springstof, welke onder de versperring geschoven werden en dan tot explosie gebracht. Hierbij droegen ze leeren- of rubber handschoenen, daar de neerslag van de giftgassen op het prikkeldraad en op palen en andere voorwerpen bij aanraking met de bloote hand nog blaårtrekking en vergiftiging kan veroorzaken.

Zoo werd dan het groote Maartoffensief begonnen met 40 divisies in eerste linie, 40 in tweede linie en 40 in derde linie; totaal met een inzet van anderhalf millioen man.

Men sprak van den keizerslag; Keizer Wilhelm woonde destijds in het Trelon, in het etappegebied van de XVIII^{de} armee, noordelijk in mijn verplegingsdistrict.

Hindenburg en Ludendorff vertoefden in Avesnes, in hetzelfde gebied, 20 K.M. zuidelijk van Maubeuge.

Voor al Ludendorff liet veel van zich bemerken; schijnbaar was hij het die overal persoonlijk de leiding nam en waar hij kwam, had men een gevoel, alsof de geheele omgeving geëlectriseerd was.

De toestand na het Maartoffensief.

De eenvoudige Duitsche soldaat vecht voor den buit. 't Vijandelijk gebied is voor hem een streek van vaag vermoede begeerlijke rijkdommen. Als hij later vertelt van de geweldige successen, die hij meehielp te behalen, drukt hij dat uit in de rijkdommen, welke hij vond. Na het Maartoffensief sprak hij wekenlang van de buitgemaakte chocolade

en corned-beef, van de mooie leerartikelen en de rubberbanden.

Bij deze gelegenheid had hij nog voor een ander doel gevochten: voor de beslissing! Er werd reeds lang innig gehoopt op een einde. Een gevaarlijk demagogische leus deed sinds lang de ronde: lieber ein Ende mit Schrecken wie ein Schrecken ohne Ende!

Het Maartoffensief bracht teleurstelling: het front verstarde weer, het nieuwe front lag nog verder van huis dan 't vroegere; men leed onder slechte verbindingen en slechte kwartieren in een totaal verwoest land.

En de buit, die men behaald had? Wel, die was snel opgeteerd; daarna bleef alleen de herinnering er aan. Vooral begon nu een factor te werken, waarmede het Deutsche legerbestuur geen rekening had gehouden: de Deutsche soldaat had nu een maatstaf verkregen voor vergelijking van zijn verplegingscondities met die van den vijand. Met verrassing merkte ik op, hoe dit het moreel van de Deutsche soldaten begon te drukken. „Ginds aan den anderen kant hebben ze alles, bij ons is er niets als Ersatz!”

Ik bracht in dezen tijd een kort bezoek aan Deutschland en vond daar weinig teekenen van teleurstelling, maar iets wat nog erger is: totale onverschilligheid in de direkte krijgsbedrijven. Men leefde zoo goed en kwaad als het ging in het teeken van hamsteren en levensmiddelen-knoeiërij.

Uit gesprekken kreeg ik eenig inzicht in de systeem geworden corruptie, welke in het Duitsch *Drückeberger*, in het Fransch *embusqués* genoemd wordt. Een zoon van een metaalindustriëel kreeg te hooren: je bent wel gek nog naar 't front te gaan; jij met jou relaties, zoon van een fabrikant, kunt toch wel een baantje thuis krijgen! Dat werd vrijwel openlijk gezegd en de betrokken persoon antwoordde: „Dat weet ik wel, maar ik ben nu eenmaal zoo gek romantisch.” Wel was de verandering in stemming groot sinds het begin van den oorlog. Met zulk een stemming in den rug werd het onmogelijk zelfs een zuivere verdedigingsoorlog te voeren, hoeveel te minder dan een groot offensief door te zetten!

Dichter aan het front was echter de toestand in dit opzicht

veel beter, Alleen de omkoopbaarheid en de onbetrouwbaarheid van iedereen op het stuk van levensmiddelen was enorm toegenomen. Ik was voortdurend in de noodzakelijkheid daarvan gebruik te maken, want niemand deed meer iets zonder kleine vergoeding. „Seien Sie so gefällig” moest steeds gevolgd worden door: misschien heb ik dan een half pond koffie voor U over!

Vliegerwerkzaamheid.

Deze liet zich meer en meer gevoelig merken. Het aantal vliegers nam toe, hun capaciteiten namen toe. Bomben eskaders werden telkens sterker, de uitwerking van de bommen werd angstwekkend. Vroeger waren alleen heldere maannachten gevaarlijk voor ons, etappebewoners! De Franschen werkten nu met lichtkogels, die aan een klein valschermscherm werden uitgeworpen en die minuten lang in de lucht hingen, ieder detail op den grond als bij daglicht zichtbaar makende. Ook gedurende de donkerste nachten werd het gebied achter het front afgejaagd en stonden de spoorwegknooppunten aan aanvallen bloot. Overdag kwamen vliegers op hoogten van 5000 meter, waar ze vrijwel onbereikbaar waren voor het afweergeschut, welks ontwikkeling aan Duitsche zijde geen gelijken tred had gehouden met het luchtvaartmateriaal van den vijand.

Een voortdurende onrust werd daardoor veroorzaakt en dat was voor troepen, die uit de frontlinie waren teruggenomen om zich te herstellen, van funeste uitwerking.

Groot was ook het gebruik, dat de Entente maakte van vliegers, om door het afwerpen van papieren het moreel van de Duitsche troepen te drukken. De uitwerking van die propaganda was groot, trouwens die papieren waren met weergalooze handigheid gesteld in voortreffelijk Duitsch. Vooral werd er voor gewaakt het persoonlijk eergevoel van den eenvoudigen soldaat niet te kwetsen. De toon van die papieren was bijvoorbeeld: waarvoor vechten jullie nog? Jullie groote offensief, door jullie beste troepen uitgevoerd, staat stil. Het ontbreekt jullie niet aan dapperheid, maar

wij zijn sterker. Laten wij een einde aan het bloedvergieten maken!

Ook werden maandelijksche statistieken van de aankomst van Amerikanen gegeven. Er werd in gemoede op gewezen, dat de U-bootoorlog mislukte.

Van Duitsche zijde werden strenge bevelen gegeven al deze papieren onmiddellijk op de naaste Kommandotur af te geven, maar onderweg daarheen nam de Duitsche soldaat kennis van den inhoud

Toen in October 1918 de beslissende overwinning aan de Entente niet meer ontgaan kon, wierp men boven Vervins papieren af met de woorden: In drei Monaten habt ihr Frieden, ihr Schweinehunde, ihr habt es nicht verdient!

Over den Chemin-des-Dames tot de Marne.

Van het Kimmel-offensief heb ik niet apart gesproken. Het behoort in voorbereiding en ontwikkeling tot het Maart-offensief. De Duitschers gebruikten vaak het woord Zwickmühle voor de situatie, waarin zij destijds de Entente-troepen gebracht hadden. In Holland zou men zeggen: twee gaten in denzelfden dijk en materiaal te weinig om beide te stoppen.

Voor het Kimmeloffensief heb ik toevallig de beroemde 42 c.M. mortieren gezien, en wel de Oostenrijkers. Ze werden met motortractie vervoerd op de wijze van de bekende 30 c.M. De snelheid van vervoer langs de groote straatwegen bedroeg naar mijne schatting 15 à 18 K.M. per uur.

Ik kom nu tot het offensief over den Chemin-des-Dames, dat ik het Juni-offensief zal blijven noemen.

Het was het offensief van de VII^{de} armee; dat wil zeggen, het Armee-ober-Kommando, A. O. K. VII, had de leiding. De troepen, die er aan deelnamen en vooral die welke de spits afbeten, waren grootendeels dezelfde, als die de vorige offensieven hadden meegemaakt.

De taktiek van den aanval was weer dezelfde. Weer een uiterst zorgvuldige detail-voorbereiding, vooral wat betreft de verkenning van het terrein door vliegeropnamen, dan

het offensief ingezet met een kort trommelvuur zonder inschieten, maar toch zoo overweldigend en juist berekend, dat de vijandelijke stellingen na een uur tijds vernietigd waren.

LUDENDORF had persoonlijk de leiding; dat is te zeggen, hij stond naast de generaal VON BOEHM. VON BOEHM had opdracht binnen drie dagen het geheele complex van stellingen aan den Chemin-des-Dames te nemen. 's Middags om 12 uur van den eersten dag had hij practisch gesproken aan zijn opdracht voldaan. De Franschen en Engelschen waren volkomen verrast geworden; ik heb daarvan een aantal bewijzen gevonden in brieven, welke ik in de Fransche en Engelsche stellingen gevonden heb. Ook bleek mij daaruit, dat de Engelsche troepen, die daar lagen, bij Peronne en Ham gevochten hadden en een divisie zelfs bovendien nog aan de Kemmel. Het was een veeg teeken voor Foch's reserves, dat zulke troepen zich restaureeren moesten in eerste linie. Van de Fransche maire van een klein plaatsje zuidelijk van den Chemin des-Dames vernam ik, hoe hij 's morgens te 6 uur van den eersten aanvalsdag bevel gekregen had om een bataljon Engelsche troepen te kantonneeren, die 's middags 4 uur zouden komen. Er kwam echter een bataljon Duitschers tegen dat uur in kantonnement.

De slag was dus overweldigend geweest, doch wie den kop kwijt raakten, dat waren niet de Franschen en Engelschen, dat waren de Duitschers. De troepen zagen voor zich liggen een der rijkste en schoonste provincies van Frankrijk, l'Isle de France geheeten en Ludendorff gaf het bevel „voorwaarts"! De 28ste Badensche gardedivisie stormde vooruit over de Aisne en de Vesle.

Van Fransche zijde werd het bevel gegeven den vijand in het centrum te laten loopen, zelf zijwaarts uit te wijken en de scharnieren Reims en Compiègne vast te houden. Ik heb naderhand de verhalen gehoord van Fransche infanteristen, die deze achterhoedegevechten hadden meegemaakt. De taktiek, welke bij hun had voorgezeten, is steeds geweest den vijand wel zware verliezen toe te brengen, maar niet

tot staan te noodzaken. Dienovereenkomstig werden in het centrum, in Braine, Bazoches en Fismes aan de Vesle, in Mareuil en Dôle en in Fère en Tardenois alle bruggen intact gelaten, terwijl in de omgeving van Soissons de bruggen opgeblazen werden.

Foch wierp geen nieuwe reserves den vijand tegemoet, doch verdeelde zijn reserves over de flanken van den vijandelijken opmarsch en stelde ze op in 't Zuiden aan de Marne. Slechts een paar Amerikaansche divisies werden ingezet, totaal zes divisies.

In het dal van de Aisne waren reserve-stellingen voorbereid geweest met groote velden prikkeldraadversperring. Zij zijn echter nergens verdedigd geworden.

De Duitsche troepen waren misschien ook zonder 't bevel van Ludendorff niet te houden geweest.

Ik geloof niet, dat gedurende den geheelen veldtocht zóó geplunderd is als gedurende deze dagen. Typeerend voor den geest van die stormende troepen was, dat we in Fismes een wijnkelder vonden, waarvan de vaten, die men in de haast niet had kunnen uitdrinken, stuk geslagen waren. In Duitsche letters stond er op geschreven: „dit is veel te goede wijn voor een ellendig etappezwijn!”

Ludendorff deed het Armee-ober-Kommando vooruit brengen in een kasteel nabij Mareuil en Dôle, midden in het nieuw veroverde gebied, 25 K.M. zuidelijk van den Chemin des Dames. Hij begon zich dus in den zak te installeren.

De naam „zak” heb ik van Duitsche zijde al gauw hooren noemen voor de nieuwe situatie. En terecht. Eerstens militair-geografisch. In Fère en Tardenois, in het centrum van het gebied, kwamen Fransche projectielen binnenvallen uit het Westen, het Zuiden en het Oosten. Het was wel geen geregeld vuur, maar het bleef verontrustend.

Dan de verbindingen. De harde wegen over den Chemin des Dames waren uitermate slecht. Over bijna twintig kilometers breedte was de streek totaal verwoest; daardoor liepen de straatweg Laon, Chavignon, Soissons en meer oostelijk de weg Sissonne, Corbeny, Craonne, Beaurieux, Fismes.

In het gebied was de groote dwarsverbinding, de straatweg

van Soissons naar Reims, in goeden toestand. De eenige spoorwegtoegang tot het gebied, die door de Duitschers nog eerst weer hersteld moest worden, was de lijn Laon, Anizy le Château, Soissons. Maar het belangrijke station van Soissons lag voortdurend onder goed gericht Fransch vuur. In normalen tijd zouden er nog kanaalverbindingen geweest zijn, maar de kanaaltunnels en sluizen in het gebied van den Chemin-des-Dames waren sedert het begin van den oorlog stelselmatig vernield geworden.

De invloed van deze slechte verbindingen heb ik persoonlijk kunnen ervaren, daar een deel van de Fransche bevolking in het gebied was gebleven.

Hoewel er totaal slechts een 5000 monden waren kon ik de geregelde toevoer van levensmiddelen toch niet verzekeren en de Deutsche legerleiding, hoewel zeer welwillend in dezen, kon mij niet helpen.

Een volgend nadeel in de zak-situatie voor de Duitschers was, dat men er een enorm tekort aan arbeidskrachten had. Er stond een prachtige oogst van graan, haver, aardappels in dit vruchtbare gebied. Maar die dreigde verloren te gaan.

Men deporteerde uit mijn oude district jonge mannen en jongens om Zuidelijk van den Chemin-des-Dames te gaan werken. Omgekeerd werden de onnutte monden, oude vrouwen en mannen uit het Zuiden naar het Noorden gezonden. Dit gaf aanleiding tot de ellendigste verplegingstoestanden voor die burgerlijke bevolking, doch van Deutsche zijde verontschuldigde men zich met de theorie van oorlogsnoodzaak.

Ook de internationale conventie geen krijgsgevangenen te werk te stellen binnen een zone van dertig kilometer achter de vuurlinie, werd hier terzijde gesteld. In Fère en Tardenois zag ik Fransche soldaten, die gedwongen waren munitie te lossen en te laden voor de Duitschers.

Maar een van de gewichtigste factoren in de nieuwe situatie was, dat de militaire veiligheid van de bezettingstroepen in voortdurend gevaar bleef.

In Soissons hebben drie weken lang na de binnenkomst van de Duitschers drie Fransche soldaten in Deutsche uniform rondgelopen. Uit een kelder onder de puinhoopen van een

verwoest huis, hadden ze een telefoonverbinding met Compiègne. Men kreeg van Duitsche zijde al spoedig vermoeden op het bestaan van deze verbinding, daar het vuur van de Franschen op Soissons en omgeving met ontstellende juistheid gegeven werd. Telkens als munitietreinen of troepentreinen op het emplacement van Soissons bleven staan kon men de zware projectielen verwachten.

Zoo was de toestand dus voor de Duitschers zeer benepen en hun groote succes had hun meer gebonden dan vrij gemaakt. Zij liepen gevaar het strategisch initiatief te verliezen. Eigenlijk hadden ze het reeds verloren, echter zonder dat het nog in handen van Foch was overgegaan. Want ze waren nu in de absolute noodzaak binnen afzienbaren tijd ruimte te maken door òf Reims òf Compiègne te nemen.

Het verloop van deze pogingen is hier bekend. Ook hoe half Juli LUDENDORF de situatie wilde redden met een coup de maître: het offensief over de Marne tusschen Château-Thierry en Dormans. De Franschen waren ook hier volkomen voorbereid en het tegenoffensief zette in.

Terugtocht en revolutie.

De terugtocht begon gedwongen, maar door onmiddellijk de terugtochtslinie ver naar achteren te kiezen, wilden de Duitschers tijd winnen. Men koos een linie langs de Aisne en Vesle loopend. Gevaar bestond voor een indrukking van de twee flanken, uit Reims of uit Soissons komend. Saksische divisies, zuidelijk van Soissons staande, moesten dit behoeden en zij slaagden er in, hoewel onder groote verliezen en niet dan nadat de Entente hunne linies daar een zestal K.M. had vooruitgeschoven. Soissons kwam daardoor onder 't bereik van het middelbare geschut en op den duur zijn 15 c.M. granaten onaangenamer dan de zwaardere kalibers: er komen zooveel méér.

Met mijn verplegingsorganisatie maakte ik denzelfden terugtocht als de Duitschers. Want de geheele bevolking werd geëvacueerd naar het Noorden. Waarom eigenlijk, weet ik

niet; het laat zich denken, dat men geen mannen van weerbaren leeftijd wil achterlaten. Maar in het deporteren van vrouwen en kinderen heb ik nooit eenig militair belang kunnen zien. Integendeel, de wegen werden erg belast door de kolonies van deze zeer hulpbehoevende menschen.

Opvallend was, dat opeens in dit geheele gebied de Amerikanen begonnen op te treden. Zooals ik reeds vertelde, waren tevoren tusschen Soissons en Reims zes Amerikaansche divisies geweest. Nu, nadat het tegenoffensief door Fransche troepen was ingezet, geschiedde de achtervolging bijna overal door Amerikanen. Waar bleven de Fransche reserves? Waren deze aan den strijd onttrokken om elders dienst te doen?

Ook de Duitschers kregen troepen vrij bij dezen terugtocht. Deze marcheerden over den Chemin-des-Dames terug en kwamen in rust! Nu waren er troepen bij die dringend rust noodig hadden, vooral die, welke bij Château-Thierry gevochten hadden. Maar andere divisies waren nog volkomen intact; toch kregen ze rust.

Het is verklaarbaar, want de Duitsche legerleiding was het initiatief kwijt geraakt en men voelde, dat Foch weldra zou beginnen. Dan moest natuurlijk een strategische reserve ter afweer beschikbaar zijn.

Foch begon echter veel sneller dan verwacht werd. De twee stooten, zuidelijk en noordelijk van Amiens toegebracht door Fransche en Engelsche troepen, deden het front, ontstaan na het Maartoffensief, ineensstorten.

In dezen tijd en dat wel tot het einde van den oorlog, werd van de Duitsche legerleiding niet veel meer bespeurd. De hogere kommando's hadden het erg druk met de verlegging van hunne kwartieren. De geweldige weerstand, die het Duitsche front nog had en die destijds in de Duitsche pers en ook in veel Hollandsche bladen werd aangezien voor een meesterlijk geleide strategische terugtocht, was in werkelijkheid te danken aan de militaire deugden van den Duitschen soldaat. Deze vocht nu zijn verdedigingsoorlog, voor het eerst bewust vocht hij voor zijn *Heimat*; zijn persoonlijk eergevoel stond voor het eerst op spel. Hij, die

vier jaren lang gevochten had op bevel, kon nu de gedachte niet verdragen geslagen te worden. Ik sprak in die maanden veel met soldaten en steeds kreeg ik denzelfden indruk. De officieren aan het front vochten als soldaten mede; van eigenlijke gevechtsleiding was nog alleen bij zeer populaire officieren sprake. Zoo kwam het, dat ondanks een totaal gebrek aan werkelijke discipline in de lagere rangen, de strijd zoo hardnekkig bleef.

Men sprak in dien tijd veel van reservestellingen, waarop men terugtrok en die sedert jaren voorbereid heetten te zijn.

Deze stellingen bestonden niet. Er waren op het geheele Westfront achter de zoogenaamde Hindenburglinie — dat is de linie van de vóórzomer 1917 — twee stukjes reservestelling. In Vlaanderen was de linie Dixmuiden-Roesselaere-Becelaere, ontstaan tijdens en onder den druk van den Vlaanderenslag.

Verder de zoogenaamde Serre-linie of Brunhilde-linie, loopende van Ribemont aan de Oise over Crecy-sur-Serre, Grandlup, Pierrepont, Sissonne naar de Marne. Deze stelling, die veel meer was dan een linie over genoemde plaatsen, en die eigenlijk een geheel complex van stellingen omvatte, was in 't najaar van 1916 in het programma van de Hindenburglinie opgenomen. Men had dus nog uit de bocht van La Fère-Laon willen wijken. Dat dit toen niet gebeurd is, kwam tengevolge van de verhaaste gebeurtenissen in Rusland.

Het verloop van den verderen terugtocht behoef ik hier niet te schetsen. Slechts dit is wel belangwekkend voor de beoordeeling van de merkwaardige apathie bij de Duitse bevelvoering ingetreden en die zich uitte in de stemming van alle officieren, dat met volkomen onverschilligheid werd opgenomen het bericht, dat de Nieuw-Zeelanders tusschen Arras en Lens door de oorspronkelijke Hindenburglinie gebroken waren.

Niemand maakte zich ongerust; men sprak nog steeds over reservestellingen, hoewel ieder kon weten, dat tusschen den Rijn en het gebied van deze nieuwe doorbraak geen meter prikkeldraadversperring bestond.

Hadden de Duitschers, die anders zoo vooruitziende waren en niets aan het toeval overlieten, het niet noodig gevonden reservestellingen te maken? Ik geloof, dat dat niet de reden was: men had geen arbeidskrachten, dus geen tijd gehad en ook had het aan materiaal ontbroken.

De laatste dagen van den strijd waren zeer bloedig. Men vocht met doodelijke verbittering van weerskanten. Van Duitsche zijde wist men, dat de wapenstilstand elk oogenblik kon worden afgekondigd. De soldaten wisten ook, dat de revolutie op komst was en onderweg uit Duitschland. Maar men vocht tot het uiterste, tot wapenstilstand en revolutie ter zelfder tijd aan het front kwamen. Men staakte het vuren, de bagage werd opgeladen en rechts-omkeert ging het naar huis onder de roode vlag.

Dien dag ben ik per auto naar de andere zijde van het front gereden en zoo zag ik de laatste uit het gevecht terugkeerende kolonnes zonder eenige rugdekking of andere beveiliging huiswaarts marcheeren.

De verbittering bleef en jammer is het, dat de burgerbevolking gedurende de laatste weken van de bezetting veel heeft moeten lijden door de willekeur van lagere bevelvoerders, terwijl door de opperste Duitsche legerleiding getracht werd gedurende die weken zoo min mogelijk verbittering achter te laten.

De VOORZITTER: Mijnheer DE MAREES VAN SWINDEREN. Uit naam van de vergadering betuig ik U mijn besten dank voor hetgeen gij ons hebt medegedeeld. Ik geloof te kunnen zeggen, dat wij allen gaarne in de gelegenheid zouden hebben willen zijn geweest, om zooals U die hebt gehad, een blik te werpen op het oorlogsterrein. Wij kunnen ons weinig voorstellen, hoe het daar in de werkelijkheid toeging. U hebt daaromtrent veel ervaring opgedaan en ons daarvan het een en ander medegedeeld, o. a. in welken toestand zich bevindt de bevolking van het land, dat in oorlog is en wel in het bijzonder van dat gedeelte, dat het terrein der oorlogshandelingen is. U hebt, naar mijne meening, goed gehandeld door ons in gedachten in dien toestand te verplaatsen,

omdat wij daardoor hebben geleerd, wat eene bevolking te wachten staat bij den inval van een overweldiger in het land en waarop zij zich dus heeft voor te bereiden op elk gebied, ook om van de bezetting zoo min mogelijk behoeven te lijden.

Wat U ons hebt verteld omtrent het moreel van den soldaat, in verband met het feit, dat de voeding bij de Franschen en Engelschen goed, bij de Duitschers slecht was, kunnen wij best begrijpen, daar het steeds zoo is geweest en dus niet nieuw. Bij ons is het immers net zoo; de voeding van den man maakt een zeer voornamen factor uit.

Mijnheer DE MAREES VAN SWINDEREN, U is zeker wel bereid op vragen, welke eventueel mochten worden gesteld, te antwoorden?

De heer DE MAREES VAN SWINDEREN: Zeker, mijnheer de Voorzitter.

De VOORZITTER: Wil ook een der heeren eene vraag stellen? Wanneer niemand zich aanmeldt, wil ik zelf gaarne het volgende vragen. Welke was uw indruk omtrent de verhouding van meerderen en minderen tegenover elkaar? Werden b.v. ook de eerbewijzen reglementair gebracht en in acht genomen, of was het in dit opzicht een geheel andere zaak geworden? Wij hebben in ons land zelf de zeer besproken quaestie van den militairen groet. Kunt U ons daaromtrent iets mededeelen? Werd die b.v. in het Duitse leger nog ongewijzigd gebracht en, zoo neen, welke overwegingen hebben tot verandering aanleiding gegeven? Ik zou dat gaarne willen weten.

De heer DE MAREES VAN SWINDEREN: Mijnheer de Voorzitter. Bij de Duitschers werden bij het begin al de eerbewijzen reglementair gebracht, maar nooit bijzonder streng. Herhaald uitgegeven bevelen tot verscherping in de etappegebieden hadden weinig uitwerking. Doch laat ik er dadelijk bijvoegen, dat ik wat de dienstverhoudingen tusschen meerderen en minderen betreft niet geheel vrij in mijn oordeel ben, omdat er voor gezorgd werd dat ik als neutrale een

zoo goed mogelijken indruk zou krijgen. Het personeel, dat bij ons dienst deed, was speciaal aangewezen en uitgezocht goed.

Ik kan dan ook niet verklaren dat het militaire optreden overal zoo is geweest als in mijn omgeving en dus niet in algemeenen zin over de correctheid oordeelen.

Wel kan ik oordeelen over het z.g. Anschnauzen of Anpfeifen. Dat is een op harden toon van vlak bij de waarheid zeggen, van den meerdere tot den mindere. Dat klinkt woedend, maar de mindere trok er zich gewoonlijk niets van aan, mits er maar Sie werd gezegd. Dat zat in het systeem. Voor een buitenlander klonk 't hoogst onaangenaam en deed het even onaangenaam aan, maar voor de Duitschers niet, omdat die het niet au sérieux namen.

Later werd 't met de reglementaire eerbewijzen veel minder. De minderen trokken er zich niet veel van aan. Ik heb zelf gezien dat soldaten, die naar de voorste loopgraven zouden gaan, met de handen in de zakken bleven staan als een officier hen passeerde en er niet aan dachten hem te salueeren. 'k Denk er niet aan, zeiden ze. Hij kan me alleen naar de voorste loopgraven sturen, en daar ga ik morgen toch.

Toen was het een heel slappe tijd en deed men aan die eerbewijzen heel weinig.

Doch toen voor Duitschland de zaak misliep, toen werden de eerbewijzen ineens weer spontaan gebracht, zeer veel en zeer correct.

Na de revolutie zijn de officieren vaak schandelijk behandeld door de soldaten. Het eerst ging het gezag verloren van die officieren, die bijzonder bang waren het te verliezen. Een luitenant wilden ze b.v. zijn Achselstücke afnemen. Hij kruiste de armen over elkaar en zei: Ik heb die nu vier jaar met eere gedragen, willen jullie me die nu afnemen? Dan zal je het met geweld moeten doen. Wie wil? Vooruit! Geen mensch? Dan ingerukt! En ze gingen.

Van de Fransche soldaten hebben ik weinig gezien. Uit den aard den zaak zag ik alleen krijgsgevangenen, die zeer correct bleven ook tegenover den vijandelijken officier. Later zag ik de overwinnende troepen, bij wie de dienst-

verhoudingen gunstig waren. Zoo heb ik te Chandeville een troep chasseurs gesproken, die in hetzelfde café'tje kwamen waar ik gewoon was te komen. Ze vertelden me dat de discipline bij de Franschen zeer had geleden tot Minister Clemenceau haar had hersteld met 500 gram wittebrood per dag. Op zijn verzoek hadden de Engelschen van hun rantsoen afgestaan opdat de Fransche soldaten toch maar in 's hemels naam hun wittebrood zouden hebben.

De binnenkomst der Franschen was zóó buitengewoon, U kunt U geen voorstelling maken van hun verpleging.

Bij de Engelschen en Amerikanen was de marschdiscipline buitengewoon correct. Men kon 14 dagen rondrijden in het gebied van Yperen met zijn zeer slechte wegen, zonder dat men troepen op den verkeerden kant van den weg zou aantreffen. De rechterhelft van den weg was steeds beschikbaar voor de auto.

Doch op zeer drukke kruispunten vond men de cowboys met den revolver in de vuist voor de auto en kon men wachten tot de troepen voorbij waren.

De Voorzitter. Wil nog iemand het woord? Zoo niet, dan betuig ik nogmaals den heer DE MAREES VAN SWINDEREN den dank van het Bestuur en van allen hier aanwezig, voor de interessante mededeelingen, welke hij ons heeft gedaan.

Ik wil hopen, Mijne Heeren, dat wij nimmer getuigen zullen moeten zijn van de ellende, door een oorlog over ons land tweegebracht. Is die, zooals wij hedenavond hebben vernomen, reeds groot bij een aanval op ons land, niet minder, ja haast nog erger, zal die zijn bij een oorlog in het land zelf, getuige hetgeen in Midden- en Oostelijk Europa plaats vindt.

Ik uit dan ook den wensch, dat een ieder zijn best zal doen om te voorkomen, dat door de slechtgezinden — gelukkig nog het kleinste gedeelte der bevolking — groote afbreuk en leed worden berokkend aan land en volk.

U allen dank zeggende voor uwe tegenwoordigheid, sluit ik thans deze vergadering.